

УДК 94 (477. 51)

Л.В. Ясновська

ДО ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ ОКРУГИ ЛІТОПИСНОГО ГОРОДЦЯ ОСТЕРСЬКОГО У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглядаються археологічні пам'ятки IX – XIII ст. на території Нижнього Подесення, що локалізуються в окрузі літописного Городця Остерського. Зроблена спроба висвітлити історію їх вивчення, нагадати прізвища призабутих дослідників, з'ясувати їхній внесок у реконструкцію історичних подій у регіоні.

Ключові слова: Нижнє Подесення, Городець Остерський, розкопки, городище, курган, Остерська божниця.

Територія Нижнього Подесення входила до складу Давньоруської держави, що обумовлює інтерес науковців до її історії, яка висвітлена на сторінках літописів та літературних творів давньоруської доби, підтверджується «живими» свідками – городищами, поселеннями, курганами та архітектурними спорудами. Тому є потреба окреслити особливості досліджень, згадати імена археологів, які проводили тут розкопки, запровадити до наукового обігу архівні матеріали.

Пробудження інтересу до слов'янської старовини в Росії припадає на початок ХІХ ст. Значного

поширення набули «наукові мандрівки», що мали на меті пошук та реєстрацію середньовічних старожитностей. Російська Академія наук «по Высочайшему повелению» створила експедицію під керівництвом К.М. Бороздіна, покликану виявити і зафіксувати давньоруські пам'ятки. У 1810 р. він разом із О.І. Ермолаєвим, художником Д.І. Івановим та архітектором Максютиним об'їхали територію Північного Лівобережжя, відвідали Чернігів, Любеч, Остер, Ніжин та Біловежу [22, 68-72].

У поясненнях до плану Остра К.М. Бороздін виправив похибку В.М. Татищева щодо місця розташування Городка Остерського, відзначивши, що «городок, вероятно, был на самой сей реке (Остер) по правую ее сторону: там и теперь находится, в версте от города Остра, слободка, принадлежащая к городу, и именуемая Старогородка, где еще видны следы бывших укреплений» [22, 70] (Рис. 1). Ця локалізація літописного міста і сьогодні не викликає у дослідників жодного сумніву [5].

У цей же час до пам'яток літописного Городця Остерського звернувся чернігівський історик, один із кореспондентів Румянцевського гуртка М.С. Марков. У своїй праці «О городах и селениях в Черниговской губернии, упоминаемых в Нестеровой летописи и в продолжении оной до 1206 года» він описав залишки укріплень літописних міст Чернігівщини,

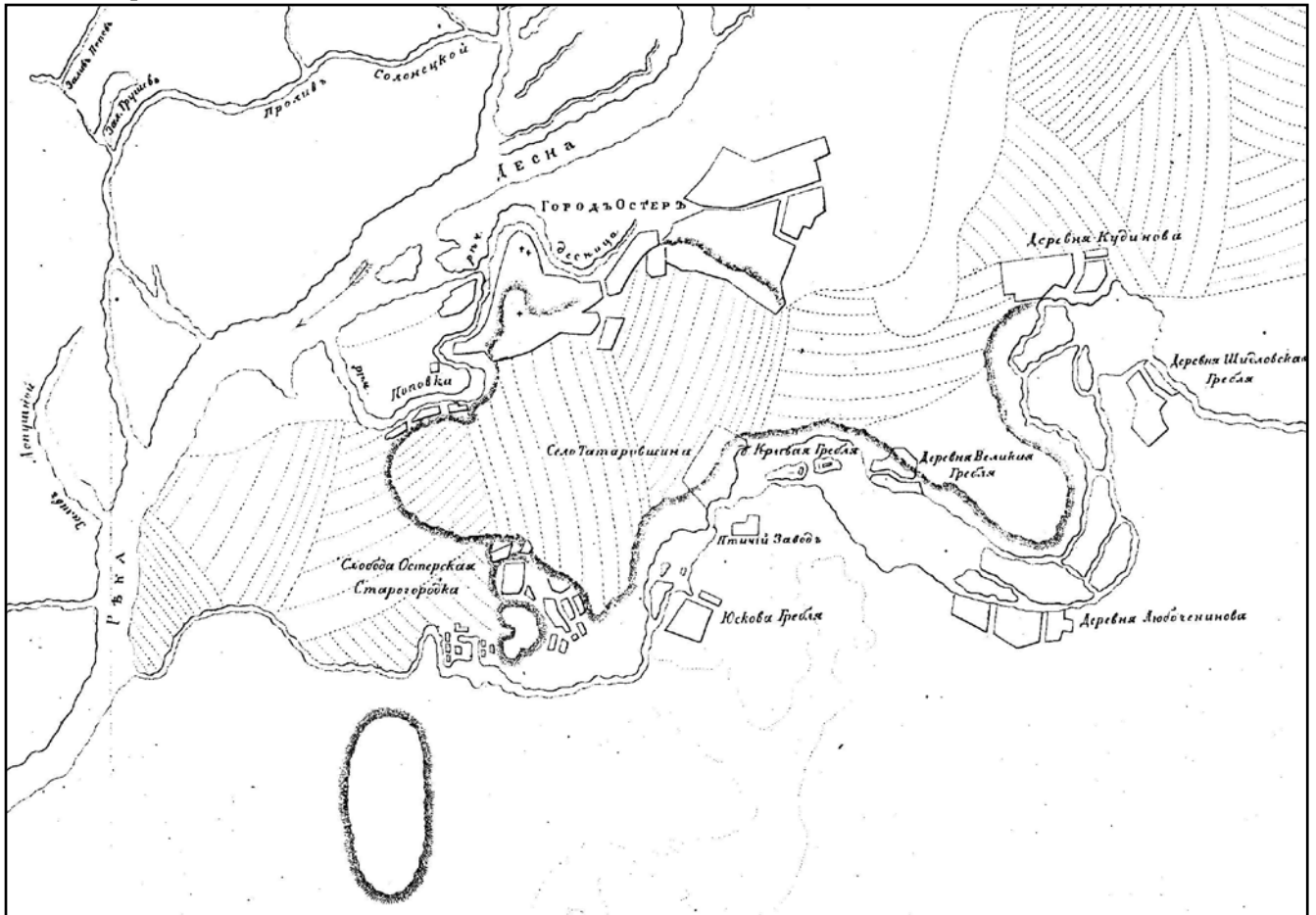

Рис. 1. Карта м. Остра з околицями, виконана під час експедиції К. М. Бороздіна у 1810 р.

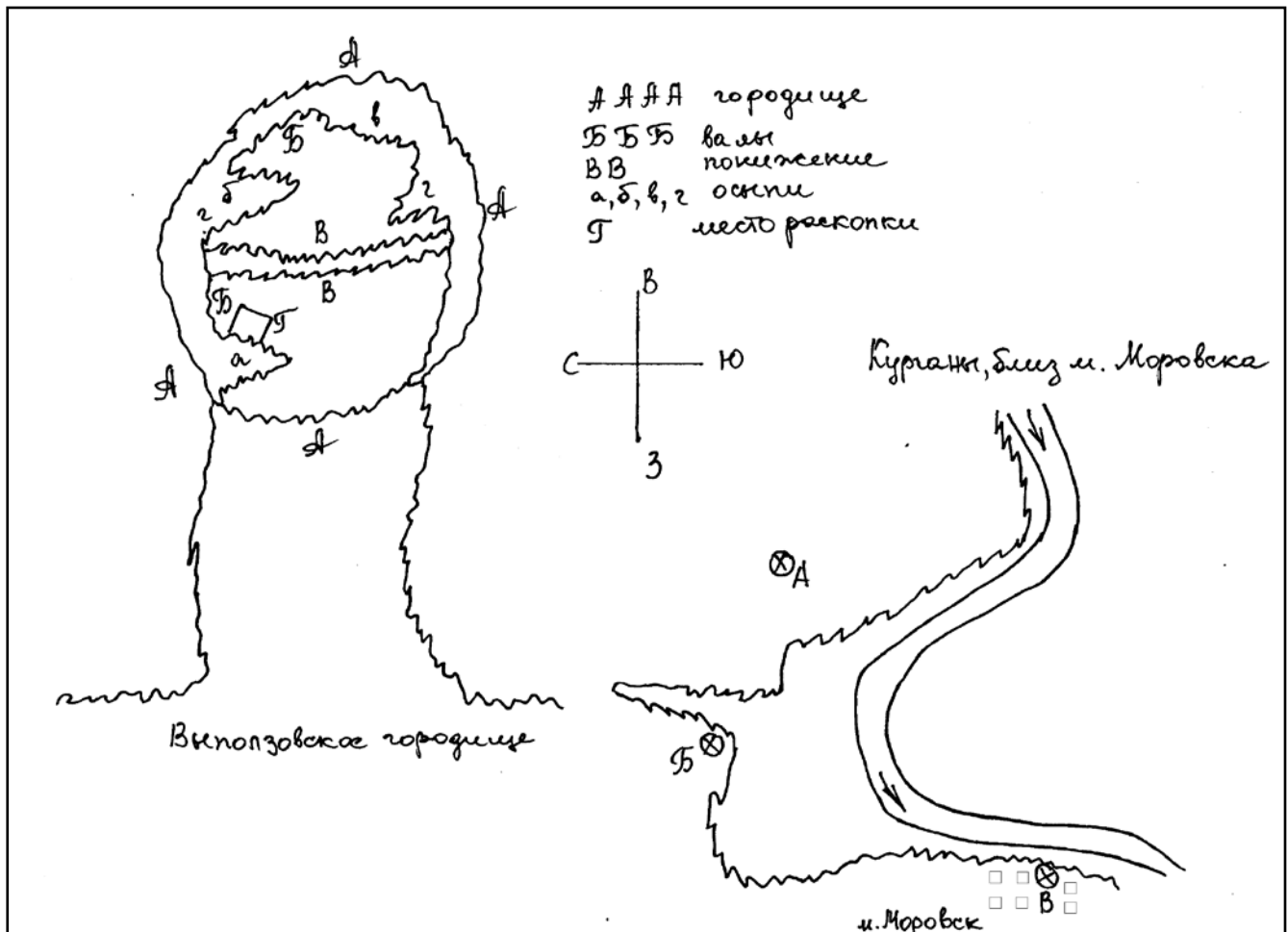

Рис. 2. Схем-план розташування курганів біля с. Морівська та місце розташування шурфа на Виповзівському городищі (за В. Л. Беренштамом, РА ІМК РАН, ф. 1, оп. 1889, стр. 48, арк. 6)

в тому числі і Городця Остерського [10].

Утворення в 1859 р. Імператорської археологічної комісії (далі – ІАК), безперечно, сприяло розвитку вітчизняної археології. Було налагоджено контроль за проведенням розкопок та розподілом старожитностей, уніфікацією документації, виділення державних коштів на археологічні дослідження, що значною мірою сприяло координації та об'єднанню зусиль археологів. О.О. Бобринський вважав, що археологічні дослідження слід проводити в усіх без винятку регіонах, а ІАК покликана «распределить добытый материал по категориям и подвести что следует под известные общие знаменатели» [1, арк. 3]. Відтак, програма досліджень, розроблена ІАК наприкінці 80-х рр. XIX ст., включала територію сучасної України в цілому і Чернігово-Сіверщини зокрема.

Так, у 1889 р. ІАК організувала археологічну експедицію до Остерського повіту Чернігівської губернії, яку очолив В.Л. Беренштам. Його увагу привернули комплекси археологічних пам'яток, пов'язані із літописними містами – Лутавою та Морівськом, що згадуються під 1152 р. У першу чергу він звернувся до вивчення курганного некрополя літописного Морівська, який за

«Сведениями 1873 г.» складався з одного кургану в центрі Морівська та 3-х в його околицях [31, 95]. Один із цих курганів розташовувався на лівому березі р. Десни (Рис. 2), і, враховуючи те, що «у ближайшую новую воду гора, на которой он стоит, будет подмыта со стороны оврага водою и следовательно вследствие обвала ему предстояло исчезнуть без следа», був розкопаний колодязем. Під насипом (висота 2, 2 м, по колу курган 34 м), виявлено поховання за обрядом трупопалення на місці [30, 62; 24, арк. 6 зв.-7]. Дослідження городища, що розміщувалося в центрі містечка, дослідник не проводив.

В.Л. Беренштамом започатковано розкопки літописної Лутави, котру науковці звичайно ототожнювали з городищем між селами Лутава та Виповзів. У звіті до ІАК він надає опис та план Виповзівського городища та його околиць (Рис. 3), розглядає підйомний матеріал – кераміку. Описуючи городище, археолог відзначив залишки валів висотою біля 2 м, що на сьогоднішній день практично ледь помітні. На майданчику городища було закладено шурф (3,40 x 3,15 м), у якому виявлено залишки гробовища та «монета шведская». З отриманого матеріалу він зробив висновок, що городище являє собою сільський цвинтар XVII ст. [24, арк.

4-5зв]. Ця інформація на кілька десятиліть увела в оману дослідників і згодом була виправлена представниками Чернігівської губернської вченої архівної комісії.

Значну увагу ІАК приділила так званій Остерській божниці – залишкам давньоруського храму архангела Михаїла у с. Старогородка Остерського повіту (Рис. 4). У листопаді 1891 р. до ІАК надійшов лист від київського ученого, археолога і мистецтвознавця М.Ф. Біляшівського, який повідомляв, що розташований у с. Старогородка один з «древнейших памятников русского зодчества в настоящее время близкий к полному уничтожению». Він описав стан пам'ятки, звернув увагу на фрески у вівтарній частині, які «с течением времени все больше и больше разрушающиеся, никем еще вполне не скопированы и не срисованы» і запропонував свої послуги у дослідженні Остерської божниці [25, арк. 1-1 зв.]. Втім, про все це ІАК було відомо з відповіді чернігівського губернатора на запит, зроблений у лютому 1888 р. Уже натоді власник землі, на якій знаходилась Остерська божниця, М.О. Константинович намагався залучити професора А.В. Прахова до порятунку вівтарної частини, але не знайшов підтримки [23, арк. 17-17 зв.].

Для розгляду порушеного М.Ф. Біляшівським питання ІАК від 20 січня 1892 р. звернулася до «знатока местных древностей» В.Б. Антоновича з проханням дати експертний висновок щодо стану пам'ятки. У квітні 1892 р. В.Б. Антонович відповів, що Остерська божниця справді являє собою храм «княжеского времени, и часть фресок довольно явственно уцелела». Надіславши фотографію вівтарної частини, В.Б. Антонович зауважив, що разом зі своїми співробітниками готовий виготовити план пам'ятки й малюнки фресок [26, арк. 9 зв.]. Однак копії фресок того ж таки року «при самых неблагоприятных условиях» було знято А.В. Половцевим разом із дружиною. У грудні 1892 р. на засіданні ІРАТ він зробив повідомлення про стан фресок XII ст., «найденных им в развалинах часовни Юрьевской Божницы», що викликало жваве обговорення за участю В.Г. Бока, О.Ф. Бичкова, М.В. Покровського, М.В. Султанова та В.В. Суслєва [28, арк. 201 зв.]. Малюнки і плани до ІАК не надійшли, й у 1907 р., коли постало питання про видання М.О. Макаренком фрескового розпису Остерській божниці, вона звернулася до О.М. Половцевої з проханням дати дозвіл «издать кальки исполненных вашим мужем с фресок старинной церкви» [25, арк. 28].

Питання про заходи щодо збереження пам'ятки в липні 1899 р. знову порушила Остерська повітова земська управа. ІАК відповіла, що повна реставрація споруди неможлива, оскільки «при незначительности сохранившихся от храма остатков, такая реставрация могла бы привести лишь к искажению памятника» [25, арк. 25], і

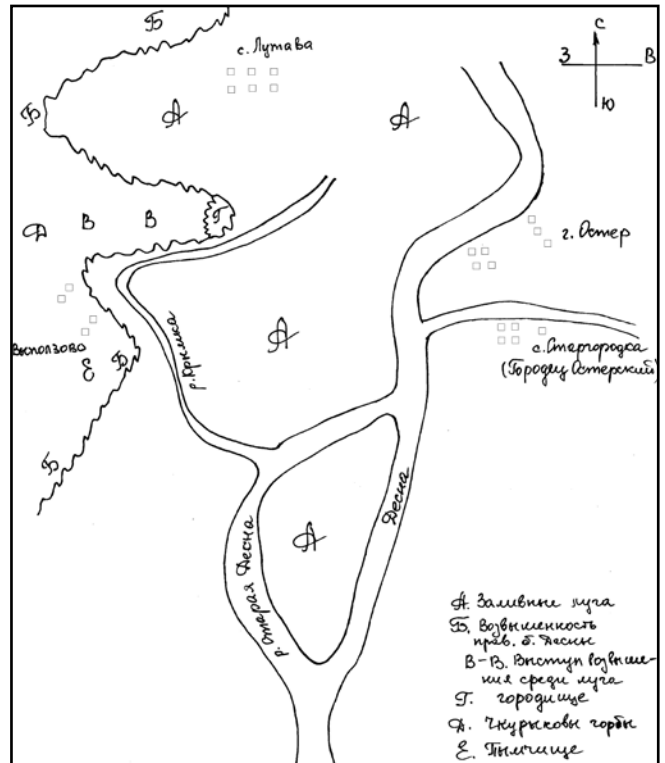

Рис. 3. Карта-схема розташування Городища Остерського та Виповзівського городища (за В. Л. Беренштамом, РА ЦМКА РАН, ф. 1, оп. 1889, стр. 48, арк. 5)

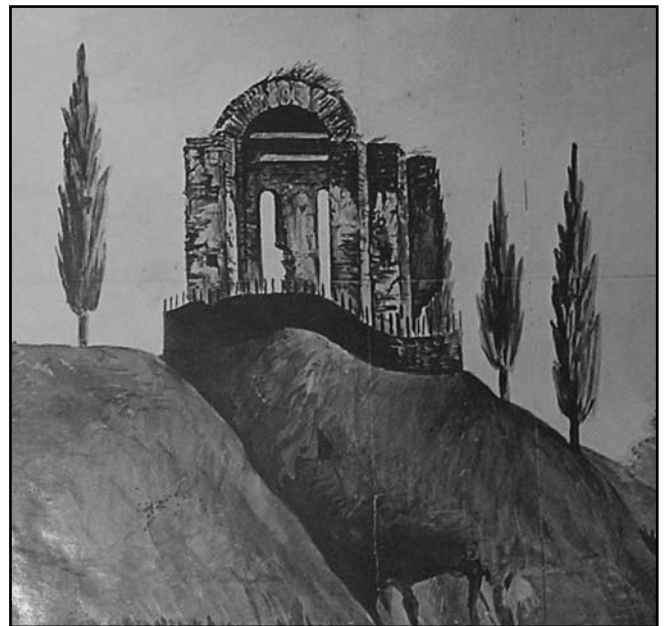

Рис. 4. Акварель А. Васильківського «Юрь'єва божниця»

порадила запросити для проведення реставраційних робіт досвідченого архітектора, звести навіс над вівтарною частиною для захисту від негоди, залити цементом тріщини у склепіннях та установити навколо споруди огорожу від худоби. На зібрані кошти Остерське повітове земство на власний розсуд провело ремонтні роботи, які, власне, являли собою консервацію руїн Остерської божниці.

У жовтні 1902 р. до ІАК з проханням видати Відкритий лист на дослідження Остерської

божниці звернувся О.К. Хребтов. ІАК зажадала від нього доказів фахової підготовки, запропонувавши зробити фото пам'ятки та надіслати план майбутніх археологічних досліджень. У листі до О.О. Бобринського О.К. Хребтов зауважив, що проведені Остерською повітовою управою ремонтно-реставраційні роботи завдали пам'ятці значної шкоди – на «свод навалено несколько видов кирпичей и все они покрыты железом, а на верху небольшая главка, подобное безобразие трудно представить». ІАК відповіла, що схильна доручити проведення досліджень спеціалісту-архітектору і, «не найдя новых указаний относительно предложенных Вами раскопок, не сочла возможным выдать Вам просимый Открытый лист» [26, арк. 1, 4 зв.].

І лише у серпні 1906 р. під час підготовки до XIV Археологічного з'їзду ІАК відрядила на Чернігівщину професора Д.В. Айналова, який оглянув Юр'єву божницю і відзначив у звіті поганий стан пам'ятки після реставрації. Він також звернув увагу на те, що «фрески не только в некоторых местах обвалились, но и испортились и выветрились» [29, арк. 64]. Того ж таки року церкву оглянув М.О. Макаренко, який у доповідній записці до ІАК від 30 січня 1907 р. зазначив, що «фрески не защищены от дождя и снега, обрыв у церкви не укрепляется» і запропонував установити навіс над руїнами, зміцнити штукатурку, що відвалюється, сфотографувати й скопіювати фрески [25, арк. 25 зв.].

У травні 1907 р. за дорученням ІАК художник-архітектор П.П. Покришкін провів обміри, фотофіксацію Остерської божниці та доповів, що «по кирпичам, кладке и устройству арки постройка может быть относится к XI в.». Він також розробив проект реставраційних робіт, який був затверджений і запропонований Остерській повітській управі [2, 19].

Подальші археологічні дослідження в околицях літописного городця Остерського проводили члени Чернігівської губернської вченої архівної комісії (далі – ЧГВАК). У 1910 р. В.А. Шугаєвський оглянув Остерську божницю і запропонував установити дерев'яний навіс над західною частиною пам'ятки. Щоправда, інші члени ЧГВАК М.О. Доброгаєв та Є.О. Корноухов вважали, що ця пам'ятка є «в настоящее время достаточно хорошо защищена от дальнейших разрушений». Відтак кошти на реставрацію Остерської божниці, зібрані за ініціативи губернатора А.А. Хвостова, так і залишились на рахунку ЧГВАК [3, 220].

Члени ЧГВАК звернулись також до вивчення городища біля с. Виповзів. В.А. Шугаєвський, Ф.Ф. Садовський та Є.О. Корноухов, які у 1911 р. під час поїздки до Остра придбали у аматора-археолога К.А. Ставровського речі з Виповзівського городища (арабський дирхем, бронзові лунницю

та бляшки з рослинним орнаментом, наконечник списа, рибальський гачок, ножі, фрагмент тигля, шиферне грузило, кістяне знаряддя з рогу оленя), спростували висновок В.Л. Беренштама [20, 5-6].

У 1912 р. В.А. Шугаєвський та Є.О. Корноухов продовжили дослідження Виповзівського городища. Для визначення часу його заснування та потужності культурного шару було закладено траншею, 2 шурфи й розкопано декілька «бугрів», у яких виявили 3 печі, скоріше за все, виробничого призначення, можна припустити для випічки хліба. Серед речового матеріалу дослідники у своєму звіті виділили два денця з клеймами у вигляді лунниці та «знака, очень похожего на загадочный знак на монете Владимира Святого». В одному з шурфів зафіксовано залишки будівлі, на долівці якої знайдено шиферне пряслице, точильний камінь, залізне знаряддя, зібрані фрагменти криці, що дозволило інтерпретувати залишки споруди як кузню [21, 9-10]. Крім того, у місцевих селян були придбані випадкові знахідки з Виповзівського городища – залізни ножі, рибальські гачки, шильця, проколки, бронзова підвіска-дзвіночок та срібна сережка київського типу, пастові та кришталева намистини, які було передано до музею ЧГВАК [6, 17].

Подальші археологічні дослідження Нижнього Подесення охоплюють 20-ті роки ХХ ст. Помітним осередком історико-археологічних досліджень у цей час став Остерський краєзнавчий музей, який очолював А.Г. Розанов. Під його керівництвом у регіоні розгорнулися польові студії, в яких брали участь члени Остерського товариства краєзнавців [7, 347]. У серпні 1923 р. А.Г. Розанов порушив клопотання про виділення коштів на ремонт Юр'євої божниці в Острі [12, арк. 1-1 зв.]. Звіти А.Г. Розанова за 1924-1927 рр. свідчать, що музей і товариство мали на меті впорядкування археологічної карти Остерщини, проведення археологічних розвідок і розкопок, збереження пам'ятки давньоруської архітектури – церкви архангела Михаїла.

У 1924 р. на кошти, виділені губвиконкомом, були проведені архітектурно-археологічні дослідження Остерської божниці. А.Г. Розанов з'ясував конструктивні особливості фундаменту церкви й особливості кладки. Виявлені під час розкопок артефакти надійшли до Остерського музею (фрагменти голосників, кілька шматочків фрескового розпису, уламок полив'яної зеленої плитки від долівки). Крім того, на цвинтарі була «знайдена велика плита лілового шиферу (може, частина гробниці або долівки церкви)» [18, арк. 2; 4, 2-3]. Внаслідок обстеження прилеглої території А.Г. Розанов виготовив план земляних укріплень літописного Городця Остерського [16, арк. 1].

Під час проведення розвідок А.Г. Розанов уперше зафіксував кілька давньоруських городищ. Так, на південь від Остра, біля с. Крехаєва в ур. Городище,

він виявив городище «на око приблизно 25 десятин, 2 колоцентричні вали, з них один більший, другий менший, 3-є воріт». На північ від Остра А.Г. Розанов зафіксував ще одне городище біля с. Карпилівка [14, арк. 21], а на схід – городище в ур. Ісаєва Гора, поблизу с. Кошани, де збереглися рештки валу і трапився підйомний матеріал «великокнязівської доби» – фрагменти посуду, наконечники стріл, кам'яні та олов'яні хрестики, скляні браслети. Речі потрапили до фондів Остерського музею [18, арк. 4]. Інформацію про нововідкриті пам'ятки А.Г. Розанов надіслав до Всеукраїнського археологічного комітету (далі – ВУАК), але, на жаль, її не було своєчасно опубліковано. Це призвело до того, що ці городища довелося знову виявляти І.І. Ляпушкіну та Ф.Б. Копилову наприкінці 40-х рр. XX ст. [8, 96; 9, 298].

Протягом 1924-1925 рр. А.Г. Розанов досліджував Виповзівське городище. Дослідник зауважив, що воно «дуже зруйновано, насип заввишки з південного сходу приблизно 40 метрів. Культурний шар визначається окремими плямами на південний схід високості перед «городищем». А.Г. Розанов заклав пробний розкоп на схилі городища та шурф, в якому було знайдено денце посудини з 3 отворами, що свідчило про існування лісохімічного виробництва, фрагменти посуду та жорна, намистини, шиферні пряслиця, залізні предмети, хрестики та срібний медальйон із зображенням св. Варвари. А.Г. Розанов локалізував на Виповзівському городищі літописну Лутаву [14, арк. 21; 17, арк. 1].

До вивчення давньоруських старожитностей Нижнього Подесення долучилися і представники Чернігівського державного історичного музею. Так, під час перерви в роботах Шестовицької археологічної експедиції П.І. Смолічева у 1925 р., дослідники провели розвідку в нижній течії Десни, оглянувши околиці с. Морівська, біля якого, за матеріалами П.С. Уварової, була відома курганна група з 5 насипів. П.І. Смолічев уперше обстежив ур. Валок, зробивши висновок, що його територія – є «старое городище». Крім того, він установив, що на той час залишилося лише два кургани, один з яких уже наполовину розкопаний та розорується, а інший зберігає форму, завдячуючи своїм розмірам і крутим відкосам [11, арк. 47зв.].

Член Остерського наукового товариства краєзнавства Я.М. Морачевський обстежував околиці сіл Пархомів, Вовчок та городище літописного Морівська, але звіт про свої студії до ВУАК не надіслав [16, арк. 1]. Співробітники Остерського музею стежили за проведенням земляних робіт на території с. Старгородки. Зібрана інформація дозволила розпочати розкопки на території посаду літописного Городця Остерського [18, арк. 5]. Загалом дослідження остерських істориків і археологів за методикою «зборів на поверхні городищ» були високо оцінені ВУАК [15, арк. 12].

Співробітники Остерського музею досліджували й поодинокі поховальні пам'ятки. Так, під час розвідок біля сіл Бугаївка та Булахово були виявлені поховання XI-XII ст. із залишками гробовищ та інвентарем, серед якого виділяється «позолочене намисто (24 шт.), бронзова сережка з дроту, ритуальний посудик сіро-жовтої глини» та «широка срібна каблучка, орнаментована» [14, арк. 21 зв.; 19, арк. 1 зв.].

В.С. Козловська, ознайомившись із археологічними роботами Остерського музею, визнала їх «надзвичайно цікавими» й перспективними, і з огляду на загрозовий стан місцевих пам'яток запропонувала «знарядити на Остерщину експедицію з представників ВУАК на розкопки в с. Євминку, Кошани, Виповзово» [14, арк. 22]. Втім, представники ВУАК спромоглися провести дослідження лише на пізньотрипільському поселенні біля с. Євмінка. У 1928 р. А.Г. Розанов виїхав з Остра, що негативно позначилося на діяльності наукового осередку – до вивчення давньоруських пам'яток у межиріччі Десни та Дніпра археологи повернулись лише наприкінці 40-х рр. XX ст.

Посилання

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України, ф. II, спр. 30372, 4 арк.
2. Известия Императорской археологической комиссии. – СПб., 1908. – Вып. 26 (Вопросы реставрации. Вып. 1). – 125 с.
3. Журналы заседаний Черниговской губернской ученой архивной комиссии // Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1913. – Вып. 10. – С. 203-255.
4. Зуммер В. Юрієва Божниця / В. Зуммер // Записки Исторично-філологічного відділу УАН. – К.: Друкарня Української Академії наук, 1927. – Кн. 15. – С. 1-7.
5. Казаков А.Л. Новые раскопки Остерского городца / А.Л. Казаков, П.Н. Гребень // Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Второй областной научно-практический семинар: Тезисы докладов и сообщений. – Полтава, 1989. – С. 78-79.
6. Каталог [Черниговского соединенного исторического] музея. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1915. – 86 с.
7. Коваленко О.Б. Розанов Анатолій Григорович. Український історик і географ, музейний працівник, активний учасник краєзнавчого руху 20-х років / О.Б. Коваленко, В.В. Ткаченко // Репресоване краєзнавство (20-30-ті рр.). – К.: Рідний край, 1991. – С. 347-348.
8. Копилов Ф.Б. Археологічні розвідки по нижній течії Десни / Ф.Б. Копилов, С.М. Одинцова, О.Г. Шапошникова // Археологічні пам'ятки. – 1952. – Т. 3. – С. 93-97.
9. Ляпушкін І.І. Дослідження Дніпровської Лівобережної експедиції 1947-1948 рр. / І.І. Ляпушкін // Археологічні пам'ятки. – К., 1952. – Т. 3. – С. 285-306.
10. Марков М.Е. О городах и селениях в Черниговской губернии, упоминаемых в Нестеровой летописи и в продолжении оной до 1206 года / М.Е. Марков // Окремий відбиток з: Периодические сочинения о успехах народного просвещения. – 1815. – № 40. – С. 1-60.
11. Науковий архів Інституту археології НАН України (далі – НА ІА НАНУ), ф. 6, спр. 23, арк. 47 зв.
12. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 8, 7 арк.
13. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 17/1-100, арк. 21.
14. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 17/20, 2 арк.
15. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 34, арк. 12.
16. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 46/17, 1 арк.

17. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 109/16, 6 арк.
 18. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 116/40, 5 арк.
 19. НА ІА НАНУ, ф. ВУАК, спр. 552, 4 арк.
 20. Отчет о деятельности Черниговской губернской ученой архивной комиссии за 1911 год. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1912. – 31 с.
 21. Отчет о деятельности Черниговской губернской ученой архивной комиссии за 1912 год. – Чернигов: Типография Г. М. Веселой, 1913. – 19 с.
 22. Поленов Д.В. Описание Бороздинского собрания рисунков к его археологическому путешествию по России с гг. Ермолаевым и Ивановым, в 1809-1810 гг. / Д.В. Поленов // Труды I Археологического съезда в Москве в 1869 г. / [под. ред. графа А. С. Уварова]. – М., 1871. – Т. 1. – С. 69-77.
 23. Рукописний архів Інституту історії матеріальної культури Російської Академії наук (далі – РА ПМК РАН), ф. 1, оп. 1888, спр. 15, 76 арк.
 24. РА ПМК РАН, ф. 1, оп. 1889, спр. 48, 8 арк.
 25. РА ПМК РАН, ф. 1, оп. 1891, спр. 175, 46 арк.
 26. РА ПМК РАН, ф. 1, оп. 1891, спр. 44, 67 арк.
 27. РА ПМК РАН, ф. 1, оп. 1903, спр. 96, 38 арк.
 28. РА ПМК РАН, ф. 3, оп. 1, спр. 400, 210 арк.
 29. РА ПМК РАН, ф. 4, спр. 53, 414 арк.
 30. Самоквасов Д.Я., Уварова П.С. Выписки из дел Императорской археологической комиссии 1860-1905 гг. и Черниговского губернского Статистического комитета 1901 г., пополненные сведениями из архива графини П.С. Уваровой (О нахождении денежных кладов и других древностей) // Труды Московского предварительного комитета по устройству XIV Археологического съезда. – М., 1906. – Вып. 1. – С. 41-69.
 31. Сведения 1873 г. о городищах и курганах. Черниговская губерния // Известия археологической комиссии. – СПб., 1903. – Вып. 5. – С. 92-95.

Ясновская Л.В. К истории археологического изучения древнерусских древностей округа летописного Городка Остёрского в XIX – начале XX вв.

В статье рассматриваются археологические памятники IX – XIII вв. на территории Нижнего Подесенья, которые локализируются в округе летописного Городка Остёрского. Сделана попытка проследить историю их изучения, напомнить фамилии забытых исследователей, выяснить их вклад в реконструкцию исторических событий в регионе.

Ключевые слова: Нижнее Подесенье, Городок Остёрский, раскопки, городище, курган, Остёрская божница.

Yasnovska L.V. On the history of archaeological study of ancient antiquities of the territory of chronicle Horodets Osterskyi and it's surrounding territories in the nineteenth – early the twentieth century

The article deals with archeological monuments of the IX – XIII centuries in the Lower Podessennia which are localized in the territory of chronicle Horodets Osterskyi and it's surrounding territories. The attempt to highlight the history of their study, recall the names of forgotten researchers, determine their contribution to the reconstruction of historical events in the region.

Key words: Lower Podessennia, Horodets Osterskyi, excavation, mound, barrow, Oster gods.

24.03.2012 р.

УДК 94 (092) (477.51) «19»

С.Г. Скоренко

**УЧАСТЬ А.В. ВЕРЗИЛОВА
У НАУКОВОМУ ТА КУЛЬТУРНОМУ
ЖИТТІ ЧЕРНІГОВА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

У статті проаналізовано діяльність А.В. Верзилова на початку ХХ ст., визначено його внесок у розвиток наукового та культурного життя Чернігова.

Ключові слова: А.В. Верзилов, міська дума, освіта, «Просвіта», історія.

Аркадій Васильович Верзилов (1867-1931) – відомий громадський діяч Чернігівщини. Деякі аспекти його діяльності відображені у публікаціях Г. Кураса [1] та О. Ісаєнко [2]. Втім, його життєвий шлях, участь у науковому та культурному житті Чернігова ще не знайшли висвітлення в історичній літературі. У даній статті зроблено спробу розкрити саме ці аспекти проблеми.

Аркадій Васильович Верзилов народився 8 грудня 1867 р. у с. Ковчині Чернігівського повіту в православній родині [3, 1]. Батьком Аркадія був син секретаря Чернігівської палати кримінального та цивільного суду Василь Данилович Верзилов (1843-1882), матір'ю – донька поштового чиновника Марія Іванівна Делегурова [4, 7 зв.-8].

Дитячі роки А.В. Верзилова пройшли у рідному селі. Мати Аркадія була напівграмотною, тому початкову освіту він здобував вдома за допомогою батька та його письменників.

Протягом навчання у Чернігівській класичній гімназії у 1879-1887 рр. [5, 496-497] А.В. Верзилов входив до молодіжного гуртка, який виник у 80-х роках ХІХ ст. Це була стихійно створена громадка, члени якої вільний від навчання час присвячували вивченню творів Т.Г. Шевченка, П.О. Куліша, М.І. Костомарова, а також проявляли цікавість до української мови та історії. На той час це було небезпечним заняттям через реакцію з боку уряду та поліції і загрожувало репресіями та переслідуваннями, тому зібрання студентської громади були таємними. Громадівці облаштували бібліотеку та читальню, де зберігалося чимало «нелегальних» видань. Разом з А. Верзиловим до гуртка входили П. Полторацький, М. Страдомський, О. Білопільський, С. Гречинський. Вони були здібними учнями і мали бездоганну поведінку, тому як не стежило за ними «недріотне око начальства», але не могло викрити [6, 80-84].

З 1887 р. А.В. Верзилов навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету Св. Володимира майже одночасно з відомими у майбутньому українськими істориками та громадськими діячами М.С. Грушевським та М.В. Довнар-Запольським. Він належав до гурту молоді, що об'єднувався довкола В.Б. Антоновича, під керівництвом якого А.В. Верзилов працював у